

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΘΑΣΟΣ

Γεώργιος Π. Χαλδέζος

Ενώ πολλοί κλάδοι της κλασικής φιλολογίας έχουν ευδοκιμήσει στη χώρα μας, η ιστορική συγκριτική γραμματική των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών είναι ακόμη σπάνια και δυσπρόσιτη ειδικευση, τόσο για το νέο επιστήμονα, όσο και για τον έμπειρο φιλόλογο ή ιστορικό. Για το λόγο αυτό, ας μου επιτρέψετε να σας εισαγάγω στην ελληνική γλώσσα από τη σκοπιά του ιστορικού γραμματικού, πριν αγγίξω την ετυμολογία του ονόματος που αποτελεί το θέμα της ομιλίας μου.

Η ελληνική γλώσσα παρουσιάζει αρχαιότατα γλωσσικά μνημεία από τον 13ο π.Χ. αι. (Γραμμική Β Μυκηνών και Κρήτης), αλφαβητικά μεν από το τέλος του 8ου π.Χ. αι. Ο εξελληνισμός της βαλκανικής χερσονήσου συνέβη κατά πάσα πιθανότητα στο πρώτο μισό της 2ης χιλιετηρίδας π.Χ. και οδήγησε στη σταδιακή αφομοίωση των τότε ιθαγενών πληθυσμών και την εξάλειψη σταδιακά της γλώσσας ή των γλωσσών τους. Ποια όμως ήταν, κι εξακολουθεί να είναι, αυτή η ελληνική γλώσσα; Ο όρος είναι μία αφαίρεση που αντικαθιστά το άθροισμα του συνόλου των διαλέκτων της ελληνικής που ομιλήθηκαν, και *mutatis mutandis* συνεχίζουν να ομιλούνται στον ελληνικό χώρο. Για τον ιστορικό γραμματικό το σύνολο αυτών των διαλέκτων οδηγεί με μία παρόμοια αφαίρεση στην υποτιθέμενη Πρωτοελληνική, τη γλώσσα στην οποία θα ήταν δυνατό να ανάγουμε ιστορικά την πληθώρα των επιμέρους ελληνικών διαλέκτων. Κατ' όμοιο τρόπο, όπως οι ελληνικές διάλεκτοι μας οδηγούν στην Πρωτοελληνική, η ίδια η Πρωτοελληνική γλώσσα σε συνδυασμό με άλλες όπως η Πρωτοϊταλική, η Πρωτογερμανική, η Πρωτοϊνδική κ.ά. είναι δυνατό να συλληφθούν ως διάλεκτοι μίας και της αυτής υποτιθέμενης γλώσσας, της Πρωτοϊνδοευρωπαϊκής. Ξεκινώντας από αυτή, η «ελληνικότητα» της ελληνικής δίνεται από μία σειρά νόμων, φωνολογικών και μορφολογικών, οι οποίοι τη διαφοροποιούν από οποιαδήποτε άλλη θυγατρική γλώσσα της Πρωτοϊνδοευρωπαϊκής (ΠΙΕ). Για παράδειγμα, το ΠΙΕ φώνημα *d^h χάνει την ηχηρότητά του στα Αρχαία Ελληνικά και μετατρέ-

πεται σε t^h . Η ΠΙΕ ρίζα $*d^h\bar{e}-$ με τη σημασία «τοποθετώ» δίνει στα ΑΕ το ρήμα τί-θη-μι, όπου τι- ο ενεστωτικός αναδιπλασιασμός, ένας μορφολογικός κανόνας που παρατηρούμε και σε άλλες ΙΕ γλώσσες, -θη- η ρίζα και -μι η κατάληξη. Παραδείγματα σε άλλες γλώσσες: Αρχαία Ινδικά $d\bar{a}-dh\bar{a}-ti$ «θέτει», όπου τονισμός και αναδιπλασιασμός είναι όπως στα ΑΕ, το φώνημα d^h διατηρείται όμως αμετάβλητο. Λατινικά *abdere* = αποτιθέναι, Αρχαία Αγγλικά *dōn* μετοχή παθητικού παρακειμένου, με αλλαγή της ριζικής σημασίας σε «φτιαγμένος», που παρουσιάζουν απάλειψη της δάσυνσης¹. Εδώ η γλωσσική αυτή παρένθεση κλείνει, ο απλός αυτός κανόνας θα μας χρησιμεύσει όμως στο αμέσως επόμενο βήμα μας.

Ο ελληνικός χώρος κατοικούνταν πολύ πριν τον ερχομό των ελληνικών ΙΕ φυλών. Τα ονόματα αυτών των παλαιότερων κατοίκων δίνονται στους αρχαίους ιστορικούς και επιβεβαιώνονται από το μεγάλο ποσοστό του τοπωνυμικού υλικού της χώρας μας, που ως σήμερα στερείται ετυμολογίας. Τα τοπωνύμια είναι ένα τμήμα του λεξιλογίου με τυπικά ισχυρές τάσεις συντηρητισμού: εξακολουθούν να διατηρούνται από γενιά σε γενιά συχνά अपαράλλαχτα, καθώς βρίσκονται στην περιφέρεια του βασικού λεξιλογίου που είναι απαραίτητο για επικοινωνία. Από την άλλη μεριά όμως, όπως παρατηρεί ο Fick (*Hattiden und Danubier*, σελ. 4) «ονόματα χωρίς γνώση της σημασίας τους είναι νεκρά σώματα φθόγγων, η ζωή τους έχει χαθεί με το νόημά τους».

Αυτή η «ζωή των ονομάτων» απασχόλησε από νωρίς τους Έλληνες. Ο πρώτος που έψαξε για τις απαρχές του ονόματος της Θάσου ήταν, φυσικά, ο πατέρας της ιστορίας. Όπως ο Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας αναφέρει (TGL s.v. Θάσος): «*insula maris Aegaei et urbs, quae nomen a Thaso Phoenice accepit*», παραθέτοντας τα χωρία του Ηροδότου (2,44 και 6,47). Αν η αρχή δόθηκε από τον Ηρόδοτο, στον Απολλόδωρο ο μυθιστορηματικός κύκλος ολοκληρώνεται. Στη Βιβλιοθήκη ο ιδρυτής και ανάδοχος αυτός Θάσος παρουσιάζεται ως «Θάσος ὁ Ποσειδῶνος, ὡς δὲ Φερεκύδης φησὶ Κίλικος» (3,3-4), ο οποίος στέλνεται με τους αδελφούς και τη μητέρα του προς αναζήτηση της Ευρώπης: «ἀφανοῦς δὲ Εὐρώπης γενομένης ὁ πατὴρ αὐτῆς Ἀγῆνωρ ἐπὶ ζήτησιν ἐξέπεμψε τοὺς παῖδας, εἰπὼν μὴ πρότερον ἀναστρέφειν πρὶν ἂν ἐξεύρωσιν Εὐρώπην. συνεξῆλθε δὲ ἐπὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς Τηλέφασσα ἢ μήτηρ καὶ Θάσος ὁ Ποσειδῶνος (...). ὡς δὲ πᾶσαν ποιούμενοι ζήτησιν εὐρεῖν ἦσαν Εὐρώπην ἀδύνατοι, τὴν εἰς οἶκον ἀνακομιδὴν ἀπογνόντες ἄλλος ἄλλαχού κατόκησαν, Φοῖνιξ μὲν ἐν Φοινίκῃ, Κίλιξ δὲ Φοινίκης πλησίον (...) ὁμοίως δὲ καὶ Θάσος ἐν Θράκῃ κτίσας πόλιν Θάσον κατόκησεν».

1. Παραδείγματα από άλλες γλώσσες: Αρμενικά *ed* «έθεσε» (αορ.), Φρυγ. *edaez*, ὁμ. Χετιτικά *da-a-i* «αποθέτει».

Η αιτιολογική αυτή εξήγηση δεν μπορεί ούτε σκοπεύει βέβαια να δώσει κάποια γλωσσική εξήγηση στο όνομα Θάσος. Ο συσχετισμός όμως με τον «φοινικικό» κύκλο του Κάδμου, καθώς και τα ονόματα Φοῖνιξ, Κίλιξ, θα φανεί σημαντικός αργότερα.

Οι πρώτες γλωσσικές εξηγήσεις του ονόματος είναι αρκετά μεταγενέστερες. Η πρώτη βρίσκεται στο λεξικό της Σούδας, με τη μορφή παροιμιακής έκφρασης: «Θάσος ἀγαθῶν: ἐπὶ τῶν εὐδαίμονα καὶ λαμπρὸν ἀποδείξαι τινα ἐπαγγελλομένων». Η δεύτερη, στο Μέγα Ετυμολογικό, κινείται στα ίδια πλαίσια: «ΘΑΣΟΣ: Πόλις ἀπὸ τοῦ δάσος· ὅτι κάριμος ἐστὶν ἡ γῆ. Καὶ τὸν Κικόνιον οἶνον, ὃν καὶ Ὁμηρὸς συνίστησιν ἡδιστὸν εἶναι, τοῦτον οἱ Ἕλληρες Θάσιον ἀνόμασαν, διὰ τὸ ἐπικεῖσθαι τῇ νήσῳ Θάσῳ»². Συνεχίζει δε και με μία δεύτερη εκδοχή: «ΘΑΣΙΑ: Τὰ ἀμύγδαλα ἀπὸ τοῦ θάσσον τὸν καρπὸν προϊέναι· πρῶίμα γὰρ ὑπὲρ τὰ λοιπὰ δένδρα». Το ευτράπελο της δεύτερης αυτής ετυμολογίας είναι ολοφάνερο. Μα και η πρώτη εκδοχή σύντομα καταρρίπτεται αν φέρουμε στο νου μας τον φωνολογικό νόμο για την εξέλιξη του ΠΙΕ *d^h σε t^h στα Αρχαία Ελληνικά: μία ρίζα **d^has- είναι αδύνατο να συσχετιστεί με ένα πιθανό έτυμο του ονόματος Θάσος, πολύ περισσότερο όταν υπεισέλθουν οι μορφολογικοί κανόνες του σχηματισμού ενός τοπωνυμίου, όπως τους γνωρίζουμε για τα ΑΕ. Ένα επιπλέον επιχείρημα είναι η αρχαιότητα του ονόματος, που ήδη από τους αρχαίους ιστορικούς ανάγεται σε χρόνους προελληνικούς (Κάδμος κλπ.) σε αντιπαράθεση με την τόσο πρόσφατη μαρτυρία του ουσιαστικού δάσος: μόλις και εμφανίζεται στον Μένανδρο (Επιτ. 25) και το Στράβωνα (9.3.13), ως παράγωγο του επιθέτου δασύς, λέξη η ίδια με δύσκολη ετυμολογία³. Όσο για τη σύνδεση ενός φωνήματος t^h με το φώνημα d, Θάσος με δάσος, αυτή είναι αδύνατη και απαράδεκτη.

Στη σύγχρονη εποχή, με τις δυνατότητες που προσέφερε η ανακάλυψη της οικογένειας των ΙΕ γλωσσών και η συγκριτική μελέτη των επιμέρους με την ΑΕ, η ερμηνεία θα πρέπει να είναι πειστικότερη.

Πρώτος ο Fick το 1905 παρατηρεί (Vorgriechische Ortsnamen, σελ. 66): «Το όνομα Θάσος σχηματίζεται όπως τα Άσος (Κρήτη), Κάσος (Κάρπαθος), Βράσο- στο Βράσιος (Ρόδος) και Βράσιαι (Λακωνία), όλα μη σημαντικά».

Ο αντίλογος είναι άμεσα εναντίον του «*quae nomen a Thaso Phoenice*

2. Ακόμη μια παρετυμολογία σε βάρος της λέξης δάσος σημειώνεται στον Στράβωνα 9, 36, 20: «παρὰ δὲ τὴν παραλίαν τοῦ Στρογγύλου καὶ Δατηνῶν πόλις Νεάπολις καὶ αὐτὸ τὸ Δάτον, εὐκαρπια πεδία καὶ λίμνη καὶ ποταμοὺς καὶ ναυπήγια καὶ χρυσεία λυσιτελεῖ ἔχον, ἀφ' οὗ καὶ παροιμιάζονται "Δάτον ἀγαθῶν"».

3. Δύσκολη η σύνδεση με το Λατ. *densus* και το Χετ. *daššus*, τόσο στο ετυμολογικό λεξικό του Fick, όσο και του Chantraine: «τελικά χωρίς ετυμολογία».

accipit) (TGL s.v. Θάσος), έμμεσα εναντίον των προαναφερθέντων χωρίων του Ηροδότου⁴, που θα υποστήριζαν μια Φοινικική, άρα Σημιτική γλώσσα ως πρόλευση του ονόματος.

Ο Fick συνεχίζει (ό.π., σελ. 123): «Το εθνικό Φοίνικες, Φοίνιξ δεν είναι παρά το επίθετο φοίνιξ 'κόκκινος'⁵. Αρχικά όχι ονομασία συγκεκριμένου λαού, αλλά πολύ περισσότερο φυλής: Φοίνικες είναι οι 'Ερυθρόδερμοι', όλοι οι γείτονες των Ελλήνων, οι οποίοι παρουσιάζουν τη σκουρόχρωμη απόχρωση της αλπικής, χετιτικής και σημιτικής φυλής, σε αντίθεση με την ανοιχτότερη των Ελλήνων και Ινδοευρωπαίων. (...) 'Όστε το όνομα εμφανίζεται σε περιοχές όπου σίγουρα αποικίες Φοινίκων της Καναάν είναι απίθανες: Φοινίκη στην περιοχή των Ηπειρωτών Χαόνων. (Επιπλέον παραδείγματα). 'Όμοια οι Χετίτες της ΝΑ Μικράς Ασίας ονομάστηκαν για το χρώμα του δέρματός τους Φοίνικες: 'Αθήναιος 174 κ.ε.: και ή Καρία Φοινίκη έκαλεϊτο, ως παρά Κορίνη και Βακχυλίδη έστιν εύρεϊν. (...) Αργότερα το όνομα περιορίστηκε στους Φοίνικες της Καναάν. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι όπου γίνεται λόγος για κάποιον Φοίνικα ή Φοίνικες στην Ελλάδα, πρέπει πρώτα να διερευνηθεί η σημασία του ονόματος, η αρχικά πλατειά και με το χρόνο περιορισμένη». Ο Fick ήταν από τους πρώτους που, με οδηγό τον Kretschmer, ώθησε προς την αναζήτηση της ετυμολογίας ονομάτων όπως το Θάσος σε γλώσσες όπως η Χετιτική, η Καρική. Ο Sundwall προσπάθησε να το συνδέσει με ρίζες της Λυκίας.

'Όλες τις παραπάνω γλώσσες είμαστε σήμερα στη θέση να τις κατατάξουμε με σχετικές χρονολογίες στην ομάδα των λεγόμενων Ανατολικών γλωσσών, γλωσσών της Ανατολίας ή Μικράς Ασίας.

Η ομάδα αυτή είναι ο τελευταίος κρίκος που πρόσφατα προστέθηκε στον κύκλο των ΙΕ γλωσσών, είναι συγγενική δηλαδή με τα Ελληνικά και τις υπόλοιπες ΙΕ γλώσσες. Τα αρχαιότερα μνημεία κατέχει η Χετιτική, γλώσσα των Χετταίων της Παλαιάς Διαθήκης· εκτείνονται δε από το 1800 π.Χ. έως το 1200 π.Χ. Η Λουβική γλώσσα μαρτυρείται από το 1600 π.Χ. έως το 1200 π.Χ. σε γραφή σφηνοειδή και ιερογλυφική και από το 1000 π.Χ. έως το 700 π.Χ. αποκλειστικά σε ιερογλυφική γραφή. Απόγονός της είναι η Λυκική (τύπου Β και, έπειτα, Α) που μαρτυρείται σε γραφή αλφαβητική. Η Λουβική και Λυκική παρουσιάζουν γραπτά ευρήματα στην περιοχή που εκτείνεται από την Δ. έως τη Ν. και ΝΑ. Μικρά Ασία (Δυτικά παράλια, Κιλικία,

4. Ειδικά 'Ηρόδ. 6,47 για την ίδρυση φοινικικών ορυχείων μεταξύ Αινύρων και Κοινύρων.

5. Λεξικό του Chantraine: παράγωγο σε -ϊκ- του επιθέτου φοίνος. 'Όχι απόλυτα σύμφωνα το λεξικό του Fick.

Λυκία, Πισιδία, Λυκαονία, Κομμαγηνή), καθώς επίσης και στα αυτοκρατορικά αρχεία της κλασικής περιόδου της Χετιτικής (Λουβική μόνο). Η γνώση μας αυτή βασίζεται στους νεότερους ερευνητές, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν ο Γάλλος Laroche και ο Άγγλος Hawkins. Όπως ο Hawkins ανάφερε τον περασμένο Μάιο στο Ινδοευρωπαϊκό Σεμινάριο του Πανεπιστημίου του Cambridge, τα τοπωνύμια με κατάληξη -ašša- πρέπει πάντοτε να θεωρούνται Λουβικά⁶.

Και πράγματι, αν και σπάνια στον ελληνικό χώρο, μία προσμέτρηση των τοπωνυμίων με κατάληξη -ασ(σ)ος στο εγχειρίδιο του Zgusta Kleinasiatische Ortsnamen δίνει όχι λιγότερα από 53 στον αριθμό όπως Πήδασος, Μέδμασος, Άκαρασ(σ)ός.

Εδώ είναι σημαντικό να γνωρίζουμε ότι ένας βασικός νόμος της Λουβικής, Λυκικής και άλλων ανατολικών γλωσσών είναι η μετατροπή του φωνήματος ο σε α.

Πειστικότερη απόδειξη δίνεται όμως από τη συγκλονιστικότερη ίσως ανακάλυψη των ημερών μας στο πεδίο της ιστορικής γραμματικής των ΙΕ γλωσσών.

Όπως ο J. Ray ανακοίνωσε στο Ινδοευρωπαϊκό Σεμινάριο του Cambridge κατά το α' τρίμηνο του 1994, η Καρική, γλώσσα που έως σήμερα εθεωρείτο μη ΙΕ, μπορεί με ασφάλεια να καταταχτεί στην ευρύτερη οικογένεια των ΙΕ γλωσσών, ως μέλος της Ανατολικής ομάδας. Η αποκρυπτογράφηση του επίμονα αδιαπέραστου αλφάβητου φαίνεται πως έχει πλησιάσει το τελευταίο της στάδιο, μετά από πολλές αποτυχημένες προσπάθειες.

Το σημαντικότερο πόρισμα για τη δική μας έρευνα είναι η ύπαρξη του φωνήματος ο στο ανακαταρτισμένο αλφάβητο της Καρικής, ως σημείο αρ. 12, το οποίο φέρει τη γραφική μορφή του ελληνικού Ο και πιθανή φωνητική αξία (ō).

Αν το παραπάνω ευσταθεί, και όλες οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα αυτό, είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι το προτελευταίο στάδιο του ονόματος Θάσος ήταν ως μέρος μίας γλώσσας Ανατολικής (Λουβικά και Λυκικά τοπωνύμια σε -ašša-), πιθανότατα δε ως λέξη Καρική (δικαιολόγηση του τύπου Θάσος με κατάληξη -άσος, και όχι π.χ. **Θάσ(σ)α(ς), όπως η μεσολάβηση της Λουβικής θα υποδείκνυε).

6. Επίσης τα Λουβικά παρουσιάζουν το κτητικό επίθημα -ašša-. Αξιοσημείωτο είναι το τοπωνύμιο Βάργασα στο Στέφανο Βυζάντιο: «πόλις Καρίας, από Βαργάσου τοῦ νιοῦ Βάργης καὶ Ἡρακλέους, (...) ὡς Ἀπολλώνιος Καρικῶν τετάρτῳ». Ο Zgusta (Kleinasiatische Ortsnamen, σμμ. 113) παρατηρεῖ την ενδιαφέρουσα αντιπαράθεση μητέρας Βάργης και γιου Βάργασου.

Μένει πάντοτε, βέβαια, ανοιχτή η πιθανότητα δανεισμού από μία γλώσσα που προηγήθηκε όλων των προαναφερθέντων⁷, πιθανότητα που θα περιοριστεί μόνο μετά την εύρεση Ανατολικής ρίζας που θα μας έδινε το έτυμο του ονόματος Θάσος.

Ενθαρρυντική είναι η συμβολή άλλων παλαιών Θασιακών τοπωνυμίων, όπως Αίνυρα, Κοίνυρα⁸: το εγχειρίδιο Τοπωνυμίων της Μικράς Ασίας του Zgusta δίνει 11 με κατάληξη -υρα (Κίβυρα, 'Αρδυρα κλπ) και 13 σε -ουρα (Ανάβουρα, Κάρουρα κλπ.).

Ο στόχος γίνεται όλο και πιο προσιτός και μπορούμε να ελπίζουμε ότι μέσα στην επόμενη δεκαετία πολλά ονόματα σήμερα Καρικά και ανετυμολόγητα θα αποκτήσουν ζωή.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εκτός των βασικών λεξικών όπως η RE, ο TGL, το Etymologicum Magnum, τα Εθνικά του Στ. Βυζάντιου υπήρξαν χρήσιμα τα εξής:

Fick [F. C.] A., *Vorgriechische Ortsnamen* (Göttingen, 1905).

Fick [F. C.] A., *Hattiden und Danubier in Griechenland* (Göttingen, 1909).

Hawkins J. D., *Morpurgo Davies, A. και Neumann, G. Hittite Hieroglyphs and Luwian: new evidence for the connection*. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I Phil.-Hist. Klasse, Nr. 6 (1973), pp. 145-197).

Laroche E., *Les Hiéroglyphes Hittites* (Paris, 1960).

Meriggi P., *Manuale di Eteo Geroglifico I, II/1, II/2-3* (Roma, 1966, 1967, 1975).

Palmer L. R., *The Greek Language* (London, 1980).

Ray J., *Carian* (Ανακοίνωση στο Ινδοευρωπαϊκό Σεμινάριο του Πανεπιστημίου του Cambridge, 1994).

Starke F., *Die keilschrift-Luwischen Texte in Umschrift* (Studien zu den Bogazköy-Texten 30, Wiesbaden, 1985).

Starke F., *Untersuchungen zur Stammbildung des keilschrift-Luwischen Nomens* (Studien zu den Bogazköy Texten 31, Wiesbaden, 1990).

Zgusta L., *Kleinasiatische Ortsnamen* (Heidelberg, 1984).

7. Παράβαλε Fick, *Hattiden und Danubier*, σελ. 28: «Και τα νησιά στη Ν. θρακική ακτή κατοικήθηκαν για πολύ ή λίγο χρόνο από Θράκες. Για τη Θάσο δηλώνεται αυτό στη γλώσσα τοῦ Ησυχίου Οδωνίς: η Θάσος το πάλαι. Οι Ὀδωνες ήταν ἄθνος Θράκης τοῖς Μάδοις ὅμοιον, κατά τὸν Στέφανο». Και παρακάτω σελ. 46 κ.ε. «Οἱ Σάϊοι με τους οποίους πολέμησε ο Αρχιλοχος στη Θάσο (αποσπ. 6) είναι Θράκες, οι οποίοι ονομάζονταν με το θεοφόρο ὄνομα Σανιοῖ ως λάτρεις του θεοῦ Σανος (= Σαβάζιος)».

8. Παράβαλε Στέφ. Βυζάντιου *Εθνικά* s.v. Ευνάι, από όπου προκύπτει εξίσωση ανάμεσα σε Κάρες και Κυνούριους.